

ně interagují. Nemluvě o otázce, v jaké míře se memetická evoluce ve složité historii lidských kultur vůbec uplatňuje.

Jak už jsem naznačil, velkou předností práce je lehký, čtivý, srozumitelný a metaforicky obratný styl výkladu. (Nemohu si však odpustit poznamenat, že od s. 100, kdy jsem začal počítat chyby a překlepy, jsem jich našel nejméně 10; zvlášť jeden freudovsky půvabný je na s. 185: eufemismus místo eugenismus.) Autorův dar srozumitelně psát o nejožehavějších otázkách vědy a filosofie, dokonce tak, aby to bylo přístupné nejširší vzdělané veřejnosti, je vlastnost u nás zcela výjimečná. Navzdory svým hnidopišským poznámkám knihu silně doporučuji širšímu čtenářskému publiku, které se chce nejen něco dovědět, ale současně mít příležitost samostatně uvažovat o velmi aktuálních otázkách současné vědy a vědecké etiky.

Ivan M. Havel

Petr Kolář: Pravda a fakt

Academia, Praha 2002, 312 s.

Ve svém celkem již třetím knižním počinu, *Pravda a fakt*, Petr Kolář v mnohém navázal na své předchozí knihy. Opět si vzal za úkol doplnit patřičná *fakta* o světové filosofii a stejně jako v minulých případech opět prezentoval svá vlastní stanoviska („svou *pravdu*“). Provedením připomínají výtisky knihy zdařilá provedení exemplářů „Argumentů filosofické logiky“ – pevné desky, přehledná vkusná typografie, kultivovaný papír (obal je nyní v tmném odstínu červené barvy). Ke srovnání s knihou „Argumenty filosofické logiky“ vybízí nejenom knižní realizace, ale hlavně skutečnost, že „Argumenty“ se staly základním a v česko-slovenském regionu vlastně jediným úvodem do současné filosofické logiky, resp. analytické ontologie a epistemologie. Zatímco „Argumenty“ obsahují relativně úvodovým způsobem podanou tematiku pravdy i faktu, tak „Pravda a fakt“ jsou jejich rozsáhlým rozvedením. Kniha je rozdělena na tři části: „I. Pravda“, „II. Fakt“, III. „Korespondenční teorie pravdy“ (rozsahem 120:51:122 stran). Obecně by se dalo říci, že „Pravda“ obsahuje praktický přehled a srozumitelné vysvětlení známých stávajících koncepcí teorie pravdy, ovšem část „Fakt“ a „Korespondenční teorie pravdy“ jsou pak expozicí Kolářovy vlastní teorie faktu a korespondenční teorie pravdy (jak uvidíme, razí tzv. teorii nepřímé korespondence).¹ Kolář zachoval svůj velmi cenný zvyk psát srozumitelně a čtivě, takže jeho knihy berou rádi do rukou i „neodborníci“ na pojednávanou tematiku.

¹ Oběma tématům se Kolář věnoval v nemálu statí, knihu tedy můžeme považovat za jistou bilanci.

1. Pravda

První část je velmi vhodná jako přehled teorií pravdy, přičemž kladným aspektem je rozebírání motivací, důvodů pro to či ono z teorie pravdy. Jde zejména o *problematiku obecně filosofickou*: a) otázka povahy pravdy (jako analyzovatelnost atp.), b) otázka zjištění pravdy, c) souvislost s fakty. Po odlišení pravděnců a pravditelů (kapitola druhá) provádí Kolář výčet možností, *jak chápat to, co je pravdivé*: a) větný výskyt, b) věta, c) přesvědčení, d) větný význam, e) to, větou označované (propozice), f) promluva (Austinova teorie), g) fakt (jak bude patrné z hlavy III., Kolář sám chová sympatie ke g), které leží mezi d) a e)). Následuje problematika *analyzovatelnosti pravdy*, kde mezi odpůrce analyzovatelnosti klade Moora, Fregeho a Davidsona.² Teorie, které souhlasí s analyzovatelností, klade do dvou skupin: a) ty, které tvrdí triviálnost analyzovatelnosti (koncepce minimalistické, deflační), b) ty, které tvrdí netriviálnost analyzovatelnosti pravdy (korespondenční teorie vč. Tarského, teorie koherenční, pragmatické); skupinu b) označuje jako „inflační“ (protiklad podstatně zavedenějšího termínu „deflační“).

Výklad „deflačních“ teorií začíná výkladem Ramseyho známých tvrzení týkajících se *redundanční teorie*, přičemž v této kapitole diskutuje i *závětnou teorii* („prosentential theory“) Groverovu, Campovu a Belnapovu (kterou mj. zahraniční encyklopedie jmenují vždy zvlášť). Následuje kapitola věnovaná minimalistické teorii, kterou přičítá deflacionistovi Horwichovi, jehož teorie bývá také v zahraničních encyklopediích jmenována samostatně. Zmíněna není další deflační teorie – Strawsonova *performativní teorie*.

Inflační teorii je podle Koláře především *teorie korespondenční*. V jejím výkladu rozlišuje Russellovu *kongruenční variantu* (strukturální isomorfismus věty a faktu) a Austinovu *variantu korelační*. Samostatně (o dvě kapitoly dále) rozebírá Tarského výklad *sémantické teorie* vč. proslulých T-schémat, pravdy v jazyce L a splňování. Zvláštní je, že Kolář nepřipomenul takové klasiky korespondenční teorie, jakými jsou třeba Aristotelés či Platón. Kolář dále neuvádí námítky proti žádné z doposud jmenovaných teorií (např. že prosentencionalistická teorie stejně nakonec používá jakési pravdivostní predikáty).

Před *sémantickou koncepcí* vyložil *teorii koherenční*, přičemž přestože např. Kirkham považuje pojem koherence za dosud neuspokojivě definovaný, Kolář ho neváhal ztotožnit s logickou konzistencí (je tedy otázkou, nakolik je jeho postup oprávněný). Ačkoli Kolář mezi stoupenci uvádí Bradleyho a Joachima,³

² Zvláštní je, že Kolář nikde nezmiňuje, kam zařadit Tichého s jehož logikou mj. později pracuje. Odpověď, která se dá přesně doložit, je, že po vzoru Fregeho je i podle Tichého pravda neanalyzovatelná.

³ Výslovně se Kirkham dovolává ještě Blansharda z poloviny 20. století, jako první koherencionalisty označuje Locka a Berkeleyho; uvádí též, že Bradley je autorem „úplné“ množiny přesvědčení, a že Blanshard je autorem „pravdivosti ve stupni“, tj. k vzhledem k systému přesvědčení.

tak např. Kirkham v Routledge Encyclopedia of Philosophy neváhá říci, že idealismus 19. století je doslova ukázkou různě explicitních stoupenců koherenční teorie pravdy. Proti koherenční teorii Kolář namítá, že je s to předvést jen kritérium pravdivosti, nikoli teorii pravdy.⁴

Po koherenční teorii následuje výklad *pragmatické* teorie (Peircovy konsenzuální, instrumentalismu Deweyho uspokojení či Jamesovy užitečnosti, anebo Schillerovy funkčnosti). Kolář také uvádí Moorovu námitku o nemožnosti redukovat pojem pravdy na pojem užitečnosti.

Kriticky si dovolím poznamenat, že v souvislosti celé této části bych očekával jasné odlišení pravdy a pravdivosti. V případě, že bychom za pravdu fregeánsky uvažovali neanalyzovatelnou entitu (indikátor Ano/Ne), vlastnost „být pravdivý“ by byla definovatelná. Navíc bychom zjistili, že snahy deflacionistů predikát „být pravdivý“ eliminovat, by byly marné, neboť bez predikátu „být pravdivý“ (či jeho nějaké reformulace) se ve vědě a filosofii obejít nemůžeme, ačkoli se tomu zdá z eliminovatelnosti obratu „je pravda, že“, který se vyskytuje v extenzionalistických analýzách (např. pomocí predikátové logiky) vět přirozeného jazyka.

2. Fakt

Druhá část knihy obsahuje ve srovnání s hlavou „Pravda“ jen zanedbatelně historie (historie teorií faktů). Výklad je tu totiž zformován – s ohledem na Kolářovu teorii pravdy, kterou formuluje v hlavě třetí – do „korespondenční strategie“ a „explikační strategie“. *Korespondenční strategie* je podle Koláře založena na tom, že fakty jsou předpokládány a slouží k vysvětlení pojmu pravdy a pravdivosti. Kolář odkazuje například takovéto strategie, jíž je obrázková teorie faktu, která byla formulována Russellem a (raným) Wittgensteinem. Před tím, než popisuje svoji variantu, diskutuje Kolář známý Davidsonův argument o velikém faktu (jehož závěr zní, že v případě matematiky jsou jen dva fakty, pravda a nepravda). Je-li „extenzionalistická“ sémantika pro analýzu vět (které mohou být o nějakém faktu) nevhodná, můžeme jistě volit jakousi „intenzionální“ variantu faktů: fakt je „strukturovaná“ entita složená z individuí a intenzí (Kolář poukazuje na příbuznost s koncepcí M. Pendleburyho). Dovolím si zpochybnit Kolářovo přesvědčení, že takovéto fakty jsou „strukturované významy“ vět (s. 136) – jde o pouhé *n*-tice a to ve skutečnosti nejsou struktury (jsou to definičně vzato množiny; „struktura“ chápaná jako *n*-tice se vyskytuje v knize mnohokrát). Jistěže se takto dá ubránit davidsonovským námitkám (tyto entity jsou přece jen jennější než extenze). Kolář pak dochází k jistě správnému závěru, že přesto všechno tato teorie není s to adekvátně vysvětlit pojem pravdy.⁵

⁴ Kirkham namítá, že hlavní vadou je skepse: žádné přesvědčení není obhajitelné jako „opravdu“ pravdivé.

⁵ Je tu předpoklad náležení do množiny a pojem možného světa, přičemž pojem možného světa předpokládá pojem konzistence, jenže ten předpokládá pojem pravdy.

Explikační strategie nechce podle Koláře vysvětlit pojem pravdy, ale pojem faktu.⁶ v této souvislosti Kolář definuje tzv. *faktuální diskurz*, jehož předmětem jsou tzv. *jazykové fakty*.⁷ Ty jsou nadpropozičními entitami a proto je Kolář chápe jako – jak jinak – Tichého konstrukce konstruující propozice (Davidsonův argument nyní nelze uplatnit, konstrukce jsou velice jemně strukturovány). Kapitola 6., „Analýza jazykových faktů“, naneštěstí obsahuje technické chyby v definici jazykového faktu.⁸ V zásadě se dá říci, že jazykový fakt je propoziční konstrukce, která (v aktuálním světě a čase) konstruuje pravdu. Kolář dále navrhuje redukce jazykových faktů na základě vybraných logických transformací. Poté ukazuje samozřejmé výhody tohoto přístupu (čili „hyperintenzionálního výkladu faktů“, jak bych ho nazval): existují fakty negativní, obecné, existenční, atd.

3. Korespondenční teorie pravdy

Zvláštní je, že oné výhody, kterou skýtají jazykové fakty, se Kolář nakonec vzdal. Při rozebírání vět typu „A je vyšší než B“, „B je nižší než A“ dochází (mj. podobně jako Tichý) k závěru, že tu jde o jeden a týž fakt.⁹ Jsou-li konstrukce významy různé, tím, co je společné, tedy bude muset být ona propozice, kterou příslušné věty označují (s. 187). Klíčové jsou dále Kolářovy úvahy nad následující pěticí požadavků, mezi nimiž právě ten pátý – jak jsme si právě uváděli – považuje za pochybný:¹⁰ 1. Praviděnce jsou věty nebo jejich významové koreláty. 2. Pravidtely jsou fakty. 3. Věty nebo jejich významové koreláty jsou strukturovány jemněji než podle kritéria nutné ekvivalence.¹¹ 4. Fakty nejsou strukturovány jemněji než podle kritéria nutné ekvivalence. 5. Korespondence je strukturálním isomorfismem mezi pravděncem a pravidtelem.

Námítky klade proti „naivnímu“ pojetí korespondence demonstrovatému v bodě 5, přičemž jedna ze zkoumaných interpretací Bealerovy koncepce ho akceptuje (s. 231). Jak Kolář zjišťuje, Horwichova koncepce korespondenční teorie pravdy nespĺňuje podmínky 1. – 5., Kolář ji pak zapuzuje i pro neřešení problému negativních, složených či obecných faktů. Pendleburyho koncepce (možný svět je množinou situací, věty jsou činěny pravdivými tehdy, když korespondují mno-

⁶ Pozn.: Nelze říci, že „matematické propozice kolabují do dvou triviálních“ (s. 144). Existují totiž právě tři matematické propozice – jedna vždy (ve všech světech a časech) pravdivá, jedna vždy nepravdivá, jedna vždy nedefinovaná).

⁷ Jazykovými fakty se Kolář zabýval v několika statích, v této knize se jimi zaobíral nejvíce.

⁸ Rozborem a opravami definic jsem se zabýval ve své stati „Zrevidování pojmu jazykového faktu (Definice pojmového faktu)“ (Filosofický časopis, v redakčním řízení).

⁹ Mj. Kolář a Materna, kteří někdy publikovali v letech předcházejících vydání knihy společně, dospěli v této věci ke konsensu.

¹⁰ Kolísání mezi větou a významovým korelátem v 1. a 3. Kolář neobjasnil.

¹¹ Zde jde o hyperintenzionální (konstrukční) strukturovanost.

žině faktů) podle Koláře akceptuje bodem 5. Poněkud obdobná koncepce van Fraasena zase nepojme intuitivně existující disjunktí a obecné fakty.¹²

Požadavek teorie faktu, která zahrnuje i takovéto druhy faktů, je důležitým Kolářovým cílem. Zopakujme si nejdříve Kolářův předpoklad, že struktura pravditelů je hrubší než struktura pravděnců (s. 241). Toto tvrzení vykazuje shodu s domněním, že jazyk nezrcadlí strukturu světa (Austinovo podezření), takže struktura pravděnců *nepřímo koresponduje* (tj. nikoli isomorfně) pravditelům, neboť ty nejsou – zdá se – strukturovány. Potvrzení této důležité předkládané teze podle mne vyžaduje důkladnější zdůvodnění, než nabídl Kolář. Odmítnutí strukturálního isomorfismu založil pouze na „common-sense“ názoru, že věty typu „A je vyšší než B, „B je nižší než A“ vlastně poukazují na jeden a týž fakt (v této mé formulaci je třeba osvětlit ono slovo „vlastně“, neboli opodstatněnost „common-sensu“). Druhou námitku proti nepřímé korespondenci, jež zní, že isomorfismem je strukturální podobnost pojmového schématu (který klademe na náš jazyk) se sebou samým (klademe ho totiž i na významy-pojmy našeho jazyka), domnívám se, také nelze odmítnout jen pro její „radikální odpudivost“ (s. 245 – 246).

Následuje vlastní Kolářův návrh překonávající výše uváděné teorie faktu, čili to, jak má vypadat hledaná struktura S, která obsahuje množinu pravditelů (A), množinu pravděnců (B), relaci korespondence (⊙),¹³ operaci společně (*). Klíčové je vysvětlení pravditelů (vše od s. 249) – ty si podle Koláře máme představit jako „výseky skutečného světa“, řezy. Pojem řezu předpokládá pojem faktu, přičemž za atomický fakt má Kolář entity zkompletované z individuí, extenzí, intenzí, vč. vlastností. Co se týče jejich strukturovanosti, Kolář se odvolává na pasáž, kde hovoří o propozicích (oněch „hrubých“ entitách). Potom však jestli a_1 a a_2 jsou řezy, pak jejich spojení do řezu operací společně ($a_1 * a_2$) musí užít funkci definovanou na propozicích (popř. pravdivostních hodnotách) (s. 257), jak to vlastně učinil Materna (jehož koncepci Kolář diskutuje). Ovšem z důvodu, že Maternova teorie faktu je explikační strategií, je pro Koláře, který chce vysvětlit pravdu (korespondenční strategie), Maternova koncepce nepřijatelná.

Naneštěstí tu zůstala Kolářem neobjasněná záležitost – propozice přece nejsou složeny z individuí, extenzí a intenzionálních entit, nebo snad ano? Celkově se mi jeví, že Kolář se jakoby snažil vidět¹⁴ fakty mezi propozicemi a významy vět (propoziční konstrukce), což je ontologicky vzato podivný návrh. Anebo ja-

¹² Nejsem si jist (týká se to kapitoly „Předběžné úvahy“) Kolářovými pochybami nad pojmem možného, či nemožného faktu (s. 210); myslím, že se dá smysluplně uvažovat, že možným faktem je „stav věcí“, který se neděje, ale může nastat, nemožným faktem je „stav věcí“, který nastat nemůže.

¹³ Tuto relaci interpretuje v kapitole III.7 (Nepřímá korespondence a Tarského teorie pravdy) jako „splňování“. Tato a kapitola osmá (Ještě jednou „O Velikém faktu“) diskutuje právě problematiku splňování, což je nemálo protřepávané téma.

¹⁴ Neříkám, že to tak učinil. Mj. sám Kolář uvádí, že „nespecifikovaným pojmem řezu odvedl ještě horší práci než Materna“ (s. 257).

koby přece jen fakty (řezy) chtěl „nechat ležet“ v materiálním světě; v tomto druhém případě by se stálo za to zeptat, jestli to přece jen nejsou jakési věci, přičemž svět přece není celkem věcí, ale faktů (v tomto Kolář souhlasí s Wittgensteinem). Jak si čtenář všiml, cosi není na Kolářově teorii faktu (a korespondence) v pořádku, něco je tu stále ještě otevřeno. Jistě nejen mně to připadne jako výzva k pokračování ve zkoumání této problematiky.¹⁵

Závěr

V závěrech kladných recenzí bývá někdy poznámka v tom smyslu, že kniha je „zakoupeníhodná“. V případě Kolářovy knihy je takováto výzva jistě zbytečná – kdo chce být v kontaktu se světovou filosofií, ten si knihu již zakoupil (ti, kteří ji ještě ve své knihovničce nemají, tak mohou snadno učinit, neboť kniha je stále k dostání). Abych však celkově kladné hodnocení učinil spravedlivějším, uvedu, že se mi přece jen poněkud jeví (zejména ve srovnání s „odsýpajícím“ výkladem teorií pravdy) některé kapitoly části třetí poněkud rozvleklé. A konečně, pokud by někdo chtěl hledat v Kolářově knize teorii verisimilitude anebo třeba problematiku nutných pravd, není žádnou chybou, že Kolářova kniha tyto tematiky neobsahuje, neboť obě mají blíže spíš k teorii vědy.

Jiří Raclavský

¹⁵ A sám autor recenze se do toho před časem vrhnul.